

**MAASEUDUN HISTORIALLISTEN ASUINPAIKKOJEN INVENTOINTI
OHJE 2015 (5.5.2015)**

Ohjeen päämääränä on selkeyttää ja yhtenäistää maaseudun historiallisten asuinpaikkojen määrittelyyn, rajaamiseen ja nimeämiseen liittyviä käytäntöjä.

Tarkoituksena on helpottaa kohteiden rajaamista maastossa ja viemistä muinaisjäännösrekisteriin.

Ohjetta voidaan käyttää kaikkiin historiallisiin asuinpaikkoihin, kuten kartanoihin, kyläpaikkoihin, torppiin ja mäkitupiin.

Ohje koskee Suomen vanhan maatalouden aikaisen peltoviljelyalueen historiallisia asuinpaikkoja.

Ohje on tarkoitettu sekä viranomaisille että inventoijille.

Sisällys

<i>Mikä on historiallinen asuinpaikka?</i>	3
<i>Kiinteä muinaisjäännös vai muu kulttuuriperintökohde?</i>	5
<i>Historiallinen asuinpaikka muinaisjäännösrekisterissä</i>	7
<i>Historiallisen asuinpaikan paikantaminen, rajaaminen ja säilyneisyyden arviointi</i>	7
<i>Kohdekuvaus</i>	9
<i>Merkittävyyden arviointi</i>	10
<i>Asuinpaikan nimeäminen</i>	11

Liite: Vanhat kartat asutushistoriallisen inventoinnin perustana

Kuva 2: Helsingin Vuosaaren Skatabyn viimeinen talo on autioitumassa. Kuvaaja: V.-P. Suhonen 2011.

Kannen kuva. Torpan paikka Helsingin Viikissä. Kuvaaja: V.-P. Suhonen 2011.

Mikä on historiallinen asuinpaikka?

Historiallisen asuinpaikan kriteereinä ovat:

- 1) maininta keskiaikaisissa tai uuden ajan (1550–1750-lukujen) kirjallisissa lähteissä,
- 2) merkintä 1600- ja 1700-lukujen kartalla ja/tai
- 3) arkeologinen todistusaineisto.

Historiallinen asuinpaikka on mahdollinen muinaisjäänös siihen saakka kunnes se on todennettu maastossa.

Kohdetyyppien määrittelyssä noudatetaan Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäänökset opasta¹.

Historiallinen kylä on yhdestä tai useammasta tilasta muodostuva asutusyksikkö tai – kokonaisuus. Myös yksinäistila voi olla kameraalinen kylä.

Kylänpaikalla, kylätontilla eli kylän tonttimaalla tarkoitetaan sitä aluetta, jossa kylän tilojen tontit asuin- ja talousrakennuksineen ovat sijainneet. Kylässä saattaa olla useita erillisiä tonttimaita. Vanhoille kartoille ei usein ole merkitty tonttimaita reunustavia mäkitupia, torppia tai jo aiemmin autioituneita tontteja.

Kylänpaikoilla tarkoitetaan niin talonpoikien kuin lampuotien (= vuokraviljelijöiden) kyliä.

Kartanoiden, torppien² ja mäkitupien³ paikat voivat olla vanhoja kylän- tai tilanpaikkoja.

¹ Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäänökset opas, tunnistaminen ja suojelu (toim. M. Niukkanen, Museovirasto 2009), maaseudun asutushistoriallisen muinaisjäänökset.

² Torpilla tarkoitetaan ohjeessa myös 1600-luvun lopulla perustettuun ruotujakolaitokseen kuuluvia sotilas- ja rakuunatorppia.

³ Varsinainen mäkitupajärjestelmä kirjattiin lakeihin vuonna 1762 (Kongl. Maj:ts Förordning, at Jordägare och Hemmansbrukare å Landet måge för gifte Legohjon å sine ägor upbygga Backstugor och Boningsrum). Torppareiden ohella muuta tilatonta väestöä (esim. käsityöläisiä, palkollisia, sotilaita, köyhiä) on asunut maaseudulla keskiajalta lähtien. Mäkituvalla tarkoitetaan ohjeessa yleismerkityksessä kaikkia historiallisen ajan tilattoman väestön asuinpaikkoja keskiajalta 1700-luvulle. Mäkitupa on yleensä pieni yhden huoneen tupa. Osa mäkituvista on rakennettu mäenrinteisiin kaivettuihin kuoppiin.

Vanhimmat torpat (1500–1750-luku) ovat arkeologisina kohteina usein verrannollisia yksinäistiloihin ja kyliin. Osa niistä on perustettu autiutilojen tonteille.

Kuva 3: Autiotorppa Sipoon Eriknäsissä. Kuvaaja: V.-P. Suhonen 2007.

Kiinteä muinaisjäännös vai muu kulttuuriperintökohde?

Historiallisen ajan asuinpaikkojen eri kohdetyyppien suojelussa noudatetaan Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäännökset opasta ja Arkeologinen kulttuuriperintö ja kaavoitus 2015 – ohjetta.

Muinaismuistolain (295/1963) rauhoituksen piiriin kuuluvat kaikki autoituneet historialliset kyläpaikat⁴.

Kokonaan käytössä olevien kyläpaikkojen osalta muinaismuistolakia tulee käyttää tapauskohtaisesti harkiten ja perustellen⁵. Kokonaan käytössä olevat historialliset kyläpaikat ovat kiinteitä muinaisjäännöksiä, mikäli

1. kyläpaikalta tunnetaan ennestään kiinteitä muinaisjäännöksiä,
2. inventoinneissa tehdään havaintoja uusista kiinteistä muinaisjäännöksistä tai
3. on erityisen vahvat perusteet olettaa, että paikalla on kiinteitä muinaisjäännöksiä (esim. rautakautinen kohde läheisyydessä).

Mikäli edellä olevat kiinteän muinaisjäännöksen kriteerit eivät täyty, kokonaan käytössä olevat alkuperäisen luonteensa ja maatalousvaltaisen elinkeinonsa säilyttäneet kyläpaikat määritetään muiksi kulttuuriperintökohteiksi.

⁴ Kokemukset ovat osoittaneet, että pelloiksi raivattujen, vanhoille kartoille merkittyjen historiallisten asuinpaikkojen toteaminen kiinteiksi muinaisjäännöksiksi on yleisinventoinneissa usein ongelmallista. Jos todennettavissa on asuinpaikkalöytöjen keskittymiä, nokipitoista- tai likamaata, palaneita kiviä, palanutta savea tai mahdollisesti keskiajalle/uuden ajan alkuun ajoitettavia esineitä, on kohde tulkittava kiinteäksi muinaisjäännökseksi. Havainto-olosuhteet saattavat kuitenkin estää pintapoiminnan, ja rakenteet voivat olla syvällä peltokerroksen alla. Vaikka havaintoja kiinteistä muinaisjäännöksistä ei ole saatu maaston pintapuolisessa tarkastelussa tai pienimuotoisessa koekuopituksessa, on näitä vanhoille kartoille merkittyjä autoituneita asuinpaikkakohteita pidettävä mahdollisina muinaisjäännöksinä. Peltokohteiden muinaisjäännösluonne on siis tarpeen vaatiessa tarkastettava tarkkuusinventoinnilla tai koekaivauksilla.

⁵ Huom. käytössä olevat kyläpaikat erotetaan muista kiinteistä muinaisjäännöksistä omalla kaavamerkinnällään (sm-2) ja määräyksellään (Ks. Museoviraston arkeologinen kulttuuriperintö ja kaavoitus – ohje 2015).

Viimeisten vuosikymmenten aikana täysin omakotitaloistuneet tai muutoin rakentamisessa tuhoutuneet (kerrostalo, moottoritie tms.) historialliset kylänpaikat eivät ole kiinteitä muinaisjäännöksiä tai muita kulttuuriperintökohteita.

Autioituneet säterit ja muut kartanon paikat ovat kiinteitä muinaisjäännöksiä. Edelleen käytössä oleviin rakennettuihin kartanonpaikkoihin suhtaudutaan samalla tavalla kuin käytössä oleviin kylänpaikkoihin. Pappiloita käsitellään samalla tavalla kuin kartanoita. Muinaismuistolain kannalta erityisasemassa ovat keskiajan ja uuden ajan alun kiviset kartanolinnat (esim. Paraisten Kuitia) ja muut kartanot, joista monet ovat edelleen käytössä. Myöhäiskeskiajan ja uuden ajan alun kivi-kartanot rinnastuvat kohteina keskiaikaisiin linnoihin.

Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäännökset oppaan mukaan autioituneet 1750-lukua vanhemmat torppien ja mäkitupien paikat ovat kiinteitä muinaisjäännöksiä. Nuorempi - 1700-luvun lopun tai 1800-luvun - autioitunut torpan tai mäkituvan paikka luokitellaan kiinteäksi muinaisjäännökseksi vain, mikäli siihen on erityisiä perusteita eli kohteen on tällöin oltava arkeologisena kokonaisuutena hyvin säilynyt ja edustava. Nuorempia autioituneita torppia ja -mäkitupia on mahdollista määrittää myös muiksi kulttuuriperintökohteiksi.

Vuotta 1750 edeltäviä torppia on kirjattu erilaisiin veroluetteloihin (esim. läänintilien henki- ja tositemkirjat), mutta vain osa niistä on merkitty kartoille. Koska torpat ja mäkituvat on merkitty järjestelmällisesti vasta 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun isojakokartoille, tulee maastoinventoinneissa tarkistaa kaikki autioituneet Kuninkaankartasto-aikatason ja sitä edeltävien 1700-luvun jälkipuolen karttojen torpat ja mäkituvat.⁶ Lisäksi on mahdollisuuksien mukaan selvitettävä historiallisista lähteistä (esim. pitäjänhistoriat, Suomen asutuksen yleisluettelo, henki- ja tositemkirjat) näiden karttojen torppien ja mäkitupien perustamisaika ja arvioitava ovatko ne ajoituksensa perusteella muinaismuistolain tarkoittamia kiinteitä muinaisjäännöksiä.

⁶ Isojakokarttojen ja muiden 1700-luvun lopun karttojen käyttäminen torppien ajoitusperusteena on johtanut siihen, että monet muinaismuistolain piiriin kuuluvat 1750-lukua vanhemmat torpat ovat jääneet inventoinneissa kokonaan huomiotta. Torppien ja mäkitupien paikkojen jäljittämiseksi hyödyllisiä ovat myös 1800-luvun puolivälissä laaditut pitäjänkartat. Mäkitupia ei yleensä ole eritelty kartoille; osa isojakokartoilla varsinaisten tonttimaiden läheisyyteen merkityistä rakennusryhmistä on kuitenkin mäkitupia. Mäkitupalaiset näkyvät henki- ja tositemkirjoissa kyliin kirjattuina tilattomana väestönä.

Historiallinen asuinpaikka muinaisjäännösrekisterissä

- Autioituneet historialliset asuinpaikat ovat lajiltaan kiinteitä muinaisjäännöksiä (huom. 1750-lukua nuoremmat torpat ja mäkituvat ovat kuitenkin pääsääntöisesti muita kulttuuriperintökohteita).
- Kokonaan käytössä olevat historialliset kyläpaikat ovat kohteesta riippuen lajiltaan joko kiinteitä muinaisjäännöksiä tai muita kulttuuriperintökohteita (ks. s. 5).
- Osittain autioitunut historiallinen kyläpaikka merkitään muinaisjäännösrekisteriin autioituneelta osaltaan kiinteäksi muinaisjäännökseksi. Käytössä oleva osa osittain autioituneesta kyläpaikasta merkitään kohteesta riippuen joko kiinteäksi muinaisjäännökseksi tai muuksi kulttuuriperintökohteeksi. Mikäli käytössä oleva osa kyläpaikasta todetaan muinaisjäännökseksi, se yhdistetään autioituneen osan kanssa samaksi kokonaisuudeksi.
- Tuhoutuneiden kyläpaikkojen laji on poistettu kiinteä muinaisjäännös (ei rauhoitettu).

Historiallisen asuinpaikan paikantaminen, rajaaminen ja säilyneisyyden arviointi

Asutushistorialliset inventoinnit liittyvät yleensä kaavoitukseen, ja säilyneiden ja tuhoutuneiden alueiden määrittelyn ja rajausten tarkkuus riippuu kyseessä olevasta kaava- tai maankäyttöhankkeesta. Mikäli kaavoituksessa osoitetaan rakentamista historialliselle asuinpaikalle tai sen tuntumaan, tarvitaan kohteen rajaamiseen ja säilyneisyyden arviointiin tarkkuusinventointia tai koekaivauksia, joihin sisältyy tilanteen mukaan joko pintojen avaamista, koeojia, koekuoppia tai kairausta. On huomioitava, että nykyisin jopa yleiskaavat saattavat mahdollistaa rakentamisen ja siten edellyttää historiallisen asuinpaikan tarkkuusinventointia tai koekaivausta.

Historiallisen asuinpaikan (muinaisjäännöksen ja muun kulttuuriperintökohteen) sijaintikoordinaatiksi ilmoitetaan sen arvioitu keskikoordinaatti (ETRS-TM35FIN). Osittain autioituneelle historialliselle asuinpaikalle annetaan koordinaatti autioituneen alueen keskeltä tai sellaisesta kohdasta, jossa säilynyttä muinaisjäännöstä todennäköisimmin sijaitsee.

Muinaisjäännösalue on se alue, jolla todennäköisesti tai varmuudella sijaitsee asuinpaikkaan liittyviä asutus- ja elinkeinohistoriallisia kiinteitä muinaisjäännöksiä (rakenteita ja kulttuurikerroksia).

Historiallisen asuinpaikan laajuus arvioidaan käytettävissä olevan karttamateriaalin ja maastohavaintojen perusteella sillä tarkkuudella kuin inventointiolosuhteet (aika, maasto-olosuhteet, lähdeaineisto) antavat myöten. Muinaisjäännösalueen rajauksessa huomioidaan vanhimmat kartat 1600-luvulta isojakokartta-aikatasoon 1700-luvun jälkipuoliskolle tai 1800-luvulle. Vanhoille kartoille merkittyjen tonttimaiden ulkopuolelta havaitut yksittäiset rakenteet huomioidaan muinaisjäännösalueen osana tapauskohtaisen harkinnan mukaan. Perusteena on mm. se liittyykö rakenne tonttimaahan vai ei?

Mikäli asuinpaikan alueella tai sen lähiympäristössä tehdään havaintoja rakenteista tai kulttuurikerroksista (vanhoja kivijalkoja, kellarikuoppia, kiviaitoja, kulttuurikerrosta koekuopissa tms.), merkitään havaintokohdat pisteinä (=alakohteina) aluerajauksen sisään. Havainnoista voi tehdä erillisen tarkemman kartan tai karttaluonnoksen inventointiraportin liitteeksi.

Käytössä olevasta kylänpaikasta määritetään, mikäli niitä on, autioituneet osat.

Tuhoutuneista (paikalla kerrostalo, moottoritie tms.) kylänpaikoista riittää pistemäinen paikkatieto.

Kokonaan käytössä olevista kylänpaikoista rajataan kiinteät muinaisjäännökset ja muut kulttuuriperintökohteet kaavatason tai maankäyttöhankkeen edellyttämän tarkkuuden mukaan. Inventoinnin yhteydessä tehdään kiinteälle muinaisjäännökselle tai muulle kulttuuriperintökohteelle aluerajaus vanhan kartan ja maastohavaintojen perusteella.

Käytössä olevasta kylänpaikasta esitetään arvio sen arkeologisesta säilyneisyydestä eli siitä, kuinka paljon maan alla mahdollisesti on jäljellä vanhoja kiinteitä kylärakenteita ja -kerrostumia.

Kohdekuvaus

Kohdekuvaukseen tulee kirjata historiallisesta asuinpaikasta mahdollisuuksien mukaan seuraavat tiedot:

- Asuinpaikan (kylän ja sen tilojen, torpan, mäkituvan) nimi,
- ikä (arvioitu perustamisaika, ensimmäinen maininta lähteissä, vanhin karttalähde ja kuva kartasta),
- laajuus/tilamäärä,
- muotoutumisprosessi (asutuksen määrän vaihtelu, autoitumishistoria ja -aste)
- säilyneisyysaste (alkuperäisyys),
- asutusjatkuvuus (rautakausi→, keskiaika→, 1500-luku→, 1600-luku→, 1700→),
- suhde seudun yleiseen asutushistoriaan,
- maisema, rakennettu kulttuuriympäristö.

Sipoon keskiaikaisperäisen Kallbäckbyn suhde vanhoihin elinkeinoihin ja kulkureitteihin on edelleen hahmotettavissa. Kuvaaja: V.-P. Suhonen 2007.

Merkittävyyden arviointi

Historiallista kylää/asuinpaikkaa voidaan pitää sitä merkittävämpänä muinaisjäännöksenä mitä vanhempi se on, mitä suurempi se on aikanaan ollut, mitä varhemmin se on autioitunut ja mitä pienempi kohteen tuhoutumisaste on.

Arkeologisesti merkittävimmät historialliset asuinpaikat ovat kokonaan autioituneita kylänpaikkoja, keskiaikaisia ja uuden ajan alun torppia sekä keskiajan ja uuden ajan alun kartanoita.

Myös pitkää asutusjatkuvuutta (esimerkiksi kylän juuret ulottuvat rautakaudelle) voidaan pitää yhtenä arvottamiskriteerinä. Kriteerin käyttö on perusteltua, jos voidaan olettaa, etteivät nuorempi rakentaminen ja maankäyttö ole suuremmin tuhonneet vanhimpia kerrostumia.

Lisäarvoa asuinpaikalle tuo hyvin säilynyt historiallinen maisema ja ympäristö, jonka avulla asuinpaikan suhde vanhoihin elinkeinoihin ja kulkureitteihin on edelleen hahmotettavissa.

Asuinpaikan nimeäminen

Historiallinen asuinpaikka nimetään sen historiallisen, vanhimman tunnetun, nimen mukaan. Kyläpaikkojen ohella myös kartanoilla, torpilla ja mäkituvilla on ollut nimi (esim. Söderkulla, Danielsbacka torp, Koni-Holma). Torppien ja mäkitupien nimeen tulee liittää sen kartanon tai kylän nimi, jonka alueella ne ovat (esim. Massby Danielsbacka torp).

Kyläpaikan nimeäminen riippuu siitä, onko kyseessä kylän tilojen yhteinen tonttimaa vai siitä erillinen tonttimaa. Ensimmäisessä tapauksessa käytetään kylän historiallisista lähteistä tunnettua suomen- tai ruotsinkielistä nimeä (esim. Kaukola, Mårtensby). Erillisistä tonttimaista käytetään kylännimeä ja tonttimaan historiallista nimeä (esim. Kaukola Ylä-Kaukola; Mårtensby Lillas).

Mikäli erillisellä tonttimaalla sijaitevan tilan nimi ei ole tiedossa, voidaan sen nimenä käyttää myös alueella esiintyvää nykyistä nimeä tai vanhalle kartalle merkittyä paikannimeä (esim. Öster åkern, Grävabacka, Keinumäki).

Jos kylän historiallinen nimi on vaihtunut ajan kuluessa, tulee nämä nimet kirjata poikkiviivalla eriteltynä esim. Rökisby/Kårböle. Vanhempi nimi mainitaan ensin.

Kylän tai tilan nimeen voidaan lisätä selvyuden vuoksi suluissa sen nykyinen nimi. Esimerkiksi Mårtensby (Vantaankoski) Lillas tai Dickursby (Tikkurila) Gladas (Ilola).

Historialliset nimet kirjataan nykyisessä kirjoitusmuodossaan. Ruotsinkielisten maanmittarien ja kirjureiden käyttämiä ”virheellisiä” muotoja suomenkielisistä paikannimistä ei tarvitse pääsääntöisesti kirjata. Esimerkiksi ”*Sexierfueby*” on ollut jo vanhimpien maakirjojen ja maanmittausten aikana Sääksjärvi. Harkinnan mukaan nimivariaatioita voidaan kuitenkin merkitä muinaisjäännösrekisterin muut nimet-kenttään.